

Diagnostische instrumenten voor diverse facetten van de emotionele en sociale ontwikkeling en het sociaal-emotioneel functioneren

Inleiding

Dit overzicht is een concept en om twee redenen nog lang niet klaar. Ik ben namelijk heel praktische begonnen een inventarisatie te maken van testinstrumenten op het gebied van de emotionele en sociale ontwikkeling en het sociaal-emotioneel functioneren, maar heb nog niet alle relevante informatie kunnen opnemen. Het ligt voor de hand dit overzicht in verband te brengen met het boek van Kraijer en Plas over psychodiagnostiek, als het over testinstrumenten voor mensen met een verstandelijke ontwikkeling gaat.

Bovendien drong zich gaandeweg de noodzaak op, ook naar aanleiding van vragen van collegae, om de diverse begrippen te definiëren en de gekozen indeling toe te lichten. Naast het aanvullen en actualiseren van het overzicht is het dus geboden het theoretisch kader te beschrijven. Een hele onderneming, die ik nog een keer wil gaan aanpakken.

Graag nodig ik collega's bij te dragen aan de verdere ontwikkeling van dit overzicht door feedback te geven op de indeling of de teksten en aanvullingen te sturen. Ervaringen met instrumenten zijn ook welkom.

Mijn dank alvast.

Wegens hun substantiële bijdrage dank aan:
Nicole van Alebeek-Mettler, Antoinette van de Ven

Ad van den Broek
FORTIOR

Inhoudsopgave

Emotionele en Sociale Ontwikkeling

Gehechtheid

Sociale competentie en sociale redzaamheid

Beleving van sociale competenties

Interacties ouders of verzorgenden en het kind

Sociaal-emotionele problematiek (internaliserende en externaliserende gedragsproblematiek)

Sociale Communicatie en Autisme

Sociale cognitie

Emotieregulatie

Specifieke emoties: Angst

Sociale Intelligentie

Coping

Assertiviteit en spanning i.v.m. sociale relaties

Literatuur

Emotionele en Sociale ontwikkeling

Vanwege de sterke samenhang tussen sociale en emotionele ontwikkeling bestaat er bij sommigen een sterke voorkeur te spreken van **sociaal-emotionele ontwikkeling**. Volgens Došen (2014, pag. 55) echter zijn er goede argumenten om onderscheid te maken tussen emotionele en sociale ontwikkeling.

Sociale ontwikkeling betreft gedragingen, gevoelens, attitudes en concepten die kinderen tot uitdrukking brengen in relatie tot anderen en de manier waarop deze verschillende aspecten veranderen met de leeftijd (Shaffer, 1996 in Hoekman et al. 2007a).

Bij **Emotionele ontwikkeling** gaat het om autonoom en doelbewust handelen van het ego ten aanzien van emotionele gebeurtenissen en situaties (Saarni 1999 in Hoekman et al. 2007a).

<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
ESSEON-R Schaal voor het sociaal-emotioneel ontwikkelingsniveau		Hoekman et al. (2007, 2014)	0 tot 14 jaar	Bepalen van het sociaal-emotioneel niveau bij o.a. personen met een verstandelijke beperking, (vermoede) psychische ontwikkelingsachterstand of een zintuiglijke en/of communicatieve beperking.	Geen beoordeling voor zover bekend.
Subschaal (boek 7) Persoonlijke en Sociale Vaardigheden en Subschaal (boek 3) Communicatie van Kleine Stapjes.		Pieterse, M. et al. (1989). Verkrijgbaar bij stichting Down-syndroom.	Vanaf 0 jaar	Kleine Stapjes is een early intervention-programma ('vroeghulp') voor kleine kinderen met een ontwikkelingsachterstand.	Geen beoordeling
SEO-R Schaal voor	Došen, A. (2014) Sappok, T. et al.	Claes, L. et al. (2012).	Vanaf 0 jaar	Zicht krijgen op de emotionele ontwikkeling	Geen beoordeling

Emotionele Ontwikkeling bij mensen met een verstandelijke beperking - Revised	(2013)			van het kind of de volwassene met een ontwikkelingsbeperking	
SEO-R Kleurenprofiel		Groot, R. de (2011)	Vanaf 0 jaar	Zicht krijgen op de emotionele ontwikkeling van het kind of de volwassene met een ontwikkelingsbeperking	Geen beoordeling
FEAS Functional Emotional Assessment Scale		Greenspan, S. et al. (2003)	Vanaf 0 jaar		
SED-K	Wordt gebruikt op Viataal			sociaal emotionele ontwikkeling	
Subschaal social affective behavior van de SCOSD Southern California Ordinal Scales of Development			0 tot 2 jaar		
PPN Portage Programma Nederland-R Sociale Vaardighedenlijst	Hoekstra, A. T. (2012)	Hoekstra, A. T. et al (2012)	Tot 6 jaar	PPN is een interventieprogramma voor gezinnen. Het programma richt zich op ontwikkelings- en gedragsproblemen van het kind en opvoedingsproblemen van de ouders.	

Gehechtheid

“Attachment of gehechtheid is de term voor een relatief duurzame affectieve relatie tussen een kind en één of meer specifieke personen met wie het regelmatig interacteert. Kinderen die aan een opvoeder gehecht zijn, zullen vooral in tijden van verdriet, vermoeidheid, spanning en angst proberen zoveel mogelijk in zijn/haar directe nabijheid te blijven.” (Citaat uit Truus Bakker-van Zeil, 1986).

<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
VFO Vragenlijst Fundamentele Onthechting		Scholte, E. et al. (2007)	4 – 18 jaar	Sociale onthechting, emotionele onthechting en sociaalemotionele onthechting	uitgangspunten: goed testmateriaal: voldoende handleiding: goed normen: goed betrouwbaarheid: goed begripsvaliditeit: onvoldoende criteriumvaliditeit: onvoldoende
Strange Situation		Ainsworth	12-18 maanden	Indeling in ABCD-type hechtingskwaliteit	
Lijst Signalen van Verstoord Gehechtheidsgedrag		Boris & Zeanah, (2005)		signaleren van verstoord gehechtheidsgedrag	
Globale indicatielijst Hechting	Polderman, N. (2000)				
Veilige Basis Veilige Haven Observatielijst	Schipper, J.C. de, Schuengel, C., Stolk, J. & Janssen, C.G.C. (2006)				

Sociale competentie en sociale redzaamheid

Sociale competentie is een onderdeel van sociale redzaamheid.

Sociale redzaamheid wordt gedefinieerd (Kraijer, et al., 2004) als kunnen voldoen aan eisen die de maatschappij stelt. Het gaat om zelfstandigheid, om het zonder hulp kunnen uitvoeren van handelingen die nodig zijn voor jezelf te kunnen zorgen en je in de maatschappij te kunnen redden.

Sociale competentie kan omschreven worden als het geheel van bij de leeftijd en culturele groep passende praktische vaardigheden die nodig zijn voor het nemen van initiatieven tot contact met anderen (initiaties) en het beantwoorden van initiatieven van anderen (responses), gericht op het bereiken van een bepaald doel. Het tonen van initiaties en responses moet gedurende langere tijd kunnen worden volgehouden. Ook dit volhouden moet bij de leeftijd (het ontwikkelingsniveau) en de culturele groep passen.

<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
Subschaal sociale gerichtheid (en communicatie) van de SRZ/SRZi		D. Kraijer			
Subschaal Zelfredzaamheid II van de SRZ-P		D. Kraijer			
Domein Socialisatie (en Communicatie) van de Vineland-Z		De Bildt en Kraijer, D. (2003)	0 – 18 jaar	Beoordelen van sociale redzaamheid; subschalen: - Communicatie - Zelfverzorging - Socialisatie	uitgangspunten: goed testmateriaal / handleiding: goed / goed normen: goed betrouwbaarheid: goed begrips- / criteriumvaliditeit: goed / goed
Vineland Screener 0-6 jaar		Scholte, E. et al. (2008)	0 – 6 jaar	Inschatten van adaptief functioneren op de gebieden: - Communicatie	

				- Socialisatie - Dagelijkse activiteiten - Motoriek	
Domein Socialisatie (en van Communicatie) van de VABS					
Pedi.nl					
KID-N Kent Infant Development Scale			0 tot 14 maanden	Meet ontwikkeling m.b.t. - taal, - cognitie, - motoriek, - sociaal gedrag - zelfredzaamheid	
FSSI Functional Skill Screen Inventory	Wordt op Viataal gebruikt			Sociale redzaamheid	
Portage: Sociale ontwikkeling					
Kleine Stapjes. Een Early Intervention Programma ("Vroeghulp") voor kinderen met een ontwikkelingsachter- stand		Pieterse, M. & Treloar, e.a. (1989)	0 tot 4 jaar	Persoonlijke en Sociale vaardigheden	

Beleving van sociale competenties					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
CBS-K	Handig: -kinderen vinden het leuk als er weinig pschopathol is Niet handig: -antwoord-tendensen -bij impulsieve kinderen	*	8-12 jaar		
NPV-J	Als aanvullende diagnostiek	*	9-15 jaar		
ABVK		*	9-14 jaar		Betrouwbaarheid en validiteit: onvoldoende?
ATL		*	13-17 jaar		
NPV		*	Vanaf 15 jaar		
NVM		*	Vanaf 16 jaar		

Interacties ouders of verzorgenden en het kind					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
EAS		Vliegen, N.			
GKS Gezinsklimaatschaal		Coole, R. de en Jansma, J. (1983)			
NVOS Nijmeegse Vragenlijst voor de Opvoedingssituatie		Weterings, A. en Pruijs, H. (1989)			
Family Relations Test	1 ^e screening om vervolgens diepte analyse te doen Kinderen vinden het leuk.				
Andere vormen: Familie in Tieren Stenen (Truus Bakker), playmobil- poppetjes, gezinskaart					

Sociaal-emotionele problematiek (externaliserende en internaliserende gedragsproblematiek)					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
VISK Vragenlijst voor Inventarisatie van Sociaal gedrag van Kinderen		Luteijn, E. et al. (2002)	4 tot 18 jaar met - PDD-NOS - ADHD - Algemene psychiatrische klachten - Verstandelijke beperking	Inventarisatie van sociale problemen bij kinderen	
SEV Sociaal-emotionele vragenlijst	Betere differentiatie tov CBCL mbt: -hyperact. En aandacht -angst en gedragsprobl. Zwakste schaal is ASS Ouders vinden items plezieriger dan de CBCL Goed te gebruiken bij verst. Gehand.	Scholte en Ploeg, van der (2005)	4 tot 18 jaar	Gedragsproblemen op - ADHD-gebied - Sociaal gebied - Angstig gedrag - Autistisch gedrag	

VOG					
CBCL Child Behavior Checklist			2 tot 3 jaar 4 tot 18 jaar		
TRF Teacher Report Form					
GvK Gedragsvragenlijst voor Kleuters			3 t/m 6 jaar. In ongeveer 10 minuten in te vullen	Meet - ADHD, - ODD - Conduct Disorder	
VvGK Vragenlijst voor Gedragsproblemen bij Kinderen			6 t/m 16 jaar. In ongeveer 10 minuten in te vullen	Meet - ADHD, - ODD - Conduct Disorder	
SCQ Vragenlijst Sociale Communicatie		Roeyers, H. et al.(2002)	(mentale) leeftijd minstens 2 jaar; LL-versie HT-versie. Door ouders in 10' in te vullen.	Screening voor ASS	
SCL-90 SymptomCheckList		Arrindell, W.A. et al. (2003)	Volwassenen	Psychopathologie: lichamelijke en psychische klachten	
ABC Aberrant Behavior Checklist	Aman, M.G., et al. (1985)			Meet - prikkelbaarheid - lethargie - stereotiep gedrag - hyperactiviteit - inadequate spraak	Niet beoordeeld
CEP Consensusprotocol	Kramer, G.J.A. (1995).			Inventariseert uitgebreid heel veel vormen van	Niet beoordeeld

Ernstig Probleemgedrag	Maes, B., et al. (2000)			probleemgedrag en wat de effecten van gedrag en behandeling inhouden voor de cliënt.	
SGZ Storend Gedragsschaal voor Zwakzinnigen	Kraijer, D.W., et al. (1994)				
Sociale Communicatie en autisme					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdscategorie</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
Early Screening of Autistic Traits Questionnaire (ESAT)	Dietz e.a. (2006).				
Checklist for Autisme in Toddlers (CHAT)	Baron-Cohen e.a. (1992)				
Modified Checklist for Autisme in Toddlers	Robbins (2001)				
Early Social- Communication Scales (ESCS)	Mundy e.a. (1996)				
Sociale cognitie (TOM)					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdscategorie</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
TOM-test	-meet dit echt TOM? Verbeter- de versie is in ontwikkeling.	Steerneman, P. et al. (1999)			

	-houd rekening met taalniveau -NLD: zien rare dingen in tekeningen				
Sociale Interpretatietest	Handig bij ASS, kan integratieprobleem goed weergeven.				
TOM-takenboek		Geer, van, et al. (2002)	3-10 jaar		
Sociale Cognitielijst			volwassenen	Cognitie in sociale situaties	
SCVT Sociaal Cognitieve Vaardigheden Test		Manen, T. van et al. (2009)	4 – 12 jaar	Acht sociaal cognitieve vaardigheden, gerelateerd aan de leeftijd.	aangeboden
Emotieregulatie					
"Emotieregulatie verwijst naar de processen die invloed hebben op wanneer we bepaalde emoties hebben, hoe we die emoties ervaren en hoe we ze uiten". Emotieregulatie is nauw verbonden met zowel het sociaal functioneren als psychopathologie (Pouw, 2013, pag. 9).					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
FEEL-KJ Vragenlijst over		Braet, C., Cracco, E. en	8-18 jaar 90 vragen over	Emotieregulatie-strategieën	

emotieregulatie bij kinderen en jongeren		Theuwis, L. (2014)	boosheid, angst en verdriet; 5-puntsschaal.		
Specifieke emoties: Angst					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
VAK Vragenlijst voor Angst bij Kinderen	Kwalitatief instrument Nadeel bij ASS: verbale insteek		4 t/m 12 jaar. Zelfrapportagelijst. In ongeveer 20 tot 25 minuten in te vullen.	Het gaat om de algemene geneigdheid van het kind angstig te reageren op een groot aantal situaties en objecten.	
ZBV-K			8-14 jaar	Mate van angst en onlustgevoelens ervaren in het begin van de testsituatie en in het dagelijkse leven	
SAS-K					
EDI					
Symptom checklist			Kinderen en adolescenten	Welke soorten dwang heeft men? Vervolgens CY-BOCS afnemen	
CY-BOCS			Kinderen en adolescenten	Gestructureerd interview voor hinder. Last, hoeveelheid tijd enz tgv dwang	
HAS Hamilton Angst Schaal					

Sociale Intelligentie					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
K-SON-R					
SON-R situaties			5;6-16;11 jaar	Inzicht in sociale relaties en gedrag	
SON-R stripverhalen			5;6-16;11 jaar	Concreet nonverbaal redeneren mbt sociale situaties. Inzicht in sociale relaties en gedrag	
WISC-RN Plaatjes Ordenen			6-16 jaar	Nonverbaal redeneren mbt sociale situaties, sociale achtergrond en sociale kennis.	
Zeven Platen Test			6-12 jaar	Sociaal perspectief nemen	
SIT			7-15 jaar	Het vermogen zich open te stellen voor situaties van het leven van alledag.	
Coping					
<i>Instrument</i>	<i>Ervaring en onderzoek</i>	<i>Handleiding</i>	<i>leeftijdsbereik</i>	<i>meetpretentie</i>	<i>COTAN</i>
UCL Utrechtse Coping Lijst		Schreurs, P.J.G. et al. (1993)	Adolescenten en volwassenen vanaf 14 jaar	Copinggedrag bij problemen en stress	
Coping Inventory for		Endler, N.S. et			

Stressful Situations (CISS)		al. ()			
Assertiviteit en spanning i.v.m. sociale relaties					
Instrument	Ervaring en onderzoek	Handleiding	leeftijd bereik	meetpretentie	COTAN
SIG		*	Vanaf 14 jaar	Mate van ervaren spanning bij en frequentie van sociaal (in)adequaat gedrag in diverse sociale situaties	
Assertiviteitsschaal		Brinkman			
IOA Inventarisatielijst Omgaan met Anderen		C. van Dam-Baggen F. Kraaimaat (1990)	Vanaf ongeveer 16 jaar		

Literatuur

Arrindell, W.A. en Ettema, J.H.M. (2003). *SCL-90. Handleiding bij een multidimensionele psychopathologie-indicator*. Lisse: Swets Test Publishers.

Aman, M.G., Singh, N.N., Stewart, A.W., & Field, C.J. (1985). The Aberrant Behavior Checklist: A behavior rating scale for the assessment of treatment effects. *American Journal of Mental Deficiency, 89*, 485-502.

Biringen, Z. Robinson, J.L. and Emde, R.N. (2000). Appendix B: The Emotional Availability Scales (3rd ed.; an abridged Infancy/Early Childhood Version). *Attachment & Human Development, Vol 2 No 2*, 256-270.

De Bildt, A.A., & Kraijer, D.W. (2003). *Vineland-Z. Sociale redzaamheidsschaal voor kinderen en jeugdigen met een verstandelijke beperking. Handleiding*. Leiden: Pits.

Blijd-Hoogewys, E., Serra, M., Geert, P. van & Minderaa, R. (2002). Theory of Mind: denken over denken, willen en voelen. De ontwikkeling van een nieuwe test voor kinderen. *Wetenschappelijk Tijdschrift Autisme*, 3, 3-13.

Boris, N.W. & Zeanah, C.H. (2005). *Practice parameter for the assessment and treatment of children and adolescents with reactive attachment disorder of infancy and early childhood*. American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, www.aacap.org.

-

Brinkman,

Braet, C., Cracco, E. en Theuwis, L. (2014). *FEEL-KJ. Vragenlijst over emotieregulatie bij kinderen en jongeren*. Hogrefe.

Claes, L. & Verduyn, A. (2012). *SEO-R. Schaal voor Emotionele Ontwikkeling bij mensen met een verstandelijke beperking – Revised*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant (SEN-publicaties nr. 5).

Dam-Baggen, C. van en Kraaimaat, F. (1990)

Došen, A. (2014). *Psychische stoornissen, gedragsproblemen en verstandelijke beperking. Een integratieve benadering bij kinderen en volwassenen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV (5^e herziene druk).

Endler, N.S. et al. ()

Geer, van

Greenspan, S.I., Wieder, S & Simons, R. (2003). *Als uw kind speciale aandacht nodig heeft. Intellectuele en emotionele groei stimuleren*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos-Z&K Uitgevers.

Groot, R. de. (2011). *SEO-R Kleurenprofiel*. Doetinchem: Graviant educatieve uitgaven.

Hoekman, J., Miedema, A., Otten, B. en Gielen, J. (2014). *ESSEON-R. Schaal voor sociaal-emotioneel ontwikkelingsniveau*. Amsterdam: Hogrefe (Handleiding).

Hoekman, J., Miedema, A., Otten, B. en Gielen, J. (2007). De constructie van een schaal voor de bepaling van het sociaal-emotionele ontwikkelingsniveau. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijk beperkingen*, 33/4, 215-232.

Hoekstra, A.T. (2012). *Improving the basis: revision of an early childhood home intervention program. The Dutch version of the Portage program – revised*. Universiteit Groningen (proefschrift).

Hioekstra, A.T. (2012). *Portage Programma*. Amsterdam: Pearson (theoretische en praktische handleiding).

Kema, en Kraijer, D.

Kraijer, D.W., & Kema, G.N. (1994). *Storend Gedragsschaal-Z. Sterk herziene en uitgebreide handleiding*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Kraijer, D. W. en Plas, J. J. (2007). *Handboek psychodiagnostiek en beperkte begaafdheid. Classificatie, test-, schaal- en vragenlijstgebruik*. Amsterdam: Harcourt Book Publishers.

- Kramer, G.J.A. (1995). *Consensusprotocol ernstig probleemgedrag. Handleiding voor het beschrijven en beoordelen van probleemsituaties rond bewoners van intramurale instellingen van verstandelijk gehandicapten*. Utrecht: NZI.
- Luteijn, E., Minderaa, R. en Jackson, S. (2002). *VISK. Vragenlijst voor Inventarisatie van Sociaal gedrag bij Kinderen. Handleiding*. Amsterdam: Harcourt Assessment B.V.
- Maes, B., Vermeersch, D., & Marrecau, J. (2000). Ontwikkeling van een procedure voor de aflijning van een groep van personen met een verstandelijke handicap en zeer ernstig probleemgedrag. *Vlaams Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 19, 4-12.
- Manen, T. van, Prins, P. en Emmelkamp, P. (2009). *SCVT, Sociaal Cognitieve Vaardigheden Test. Handleiding*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum (2^e druk).
- Otten, B., Miedema, A., Gielen, J. en Hoekman, J. (...). Sociaal-emotionele ontwikkeling. Nieuwe schaal om het niveau van cliënten te meten. *Markant*.
- Pieterse, M., Treloar, R., Cairns, S., Uther, D., en Barr, E. (1989). *Kleine stapjes. Een early intervention (vroeghulp) programma voor kinderen met een ontwikkelingsachterstand*. Bussum: V&V Producties (vertaling 1995).
- Pouw, L. (2013). *Emotion Regulation in Children with Autism Spectrum Disorder. The link with social functioning and psychopathology*. auteur (proefschrift Universiteit Leiden).
- Sappok, T. et al. (2013). Emotional Development in Adults with Autism and Intellectual Disabilities: A Retrospective, Clinical Analysis. *PLOS ONE*; Volume 8, issue 9, 1-13.
<http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0074036;jsessionid=0B32AC4336EC0D538ADA7B4BED9F418D>
- Schipper, J.C. de, Schuengel, C., Stolk, J. & Janssen, C.G.C. (2006).
- Scholte, E.M. en van der Ploeg, J.D. (2005). *SEV, Sociaal-Emotionele Vragenlijst. Handleiding*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Scholte, E.M. en van der Ploeg, J.D. (2007). *VFO, Vragenlijst Fundamentele Onthechting. Handleiding*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum
- Schreurs, P.J.G. et al. ()
- Steenman, P., Meesters, C. en Muris, P. (2003). *TOM-test*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Vliegen, N. (). Observatieschalen voor emotionele beschikbaarheid. Een instrument voor onderzoeks- en klinische praktijk.

Ad van den Broek